

ЯВИЩЕ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ СТРУКТУР У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Як відомо, мова художніх творів складається з різних типів монологу й діалогу, із різноманітних форм усного і писемного мовлення, які піддані деформації в плані певних композиційних особливостей твору та авторської ідеї. Якщо мова автора – оповідача в своєму генезисі монологічна, то мовлення персонажів (діючих і “позакулісних”) в художньому тексті представлене в найрізноманітніших формах – як у відносно автономних структурах, так і підпорядкованих будові авторської оповіді. “У художньому тексті виділяються два мовленнєвих пласти – авторське слово (суб’єкт мовлення – аукторіальний оповідач) і чуже слово (пряма і непряма мова; оповідь від персонажа, явно не ідентичного автору)” [Гореликова, Магомедова 1989: 15]. Ці мовленнєві пласти перебувають у тісній взаємодії, представляючи систему точок зору, тобто авторські позиції і відношення між ними. Фіксація позиції персонажа в тексті міститься в контекстах, що відображають сприйняття ним тих чи інших явищ дійсності: зорові картини, дотикові, смакові, слухові та інші перцептивні відчуття. Наприклад:

Лежала, обмерла, вслухалась до болю в напружену тишу.

Грюкнули двері, закрипів металопротез. Залунав його голос: він не то гмикнув, чи сказав щось глузливе. Дзенькнула чарка, забулькотіло з пляшки. Потім знову зарипів протез, здається, до ліжка... Ні, до дверей... [Дімаров 1983: 309].

Від італійців пахне солодким. Учора вселилась у нашу хату. Румуни, так ті пахнуть цвілою картоплею. Тепер у нашій хаті солодке. Як німці були – пахло отою маззю, що черевики натирають.

Чи пахнуть мадяри – ще не знаю.

А цигани – димом. Димом і трохи смолою [Вінграновський 1985: 223].

В обох прикладах літературна невласне пряма мова більше наближена до оповідача. З одного боку, це акт мовленнєвої дії оповідача, з другого – відтворення процесу сприйняття персонажем дійсності. Лексичними сигналами цього сприйняття виступають у першому прикладі дієслова із семантикою, пов'язаною із слуховим сприйняттям (слухалась, грюкнули, заскрипів, залунав, гмикнув, сказав, дзенькнула, забулькотіла, зарепів), у другому – із запаховими асоціаціями (пахне). Віднесеність опису до персонажа – умовний прийом, що вводить авторський опис глибинних умонастроїв героя.

Передача точки зору героя здійснюється також і через мовленнєві форми суб'єктивізації: різні структурні типи прямої і невласне прямої мови тощо. У частотності залучення тих чи інших міні-контекстів, порядку їх розташування виявляється індивідуальність оповідача, відображається певний суб'єктивний підхід до дійсності.

Засобом вираження суб'єктивної багатоплановості є явище інтерференції невласне прямої мови та прямої мови. Наприклад:

Андрія особливо образило те “жабовози”. Розбив йому машину, весь багажник зім’яв, та ще й – “жабовози”! Дати б монтіровкою по кумполу, щоб знав, як перед собою дивитись. Та інвалід виявився не з лякливих:

- Ану вдар!.. Ану спробуй!.. Трісну милицею – кістки тиждень збиратимеш!

Наступа на Андрія, вимахує милицею, очі безтямні, з рота чорна слина летить.

- Тьху!... Плюнув Андрій, одстутився [Дімаров 1983: 426].

У контексті художнього твору часто між типами мовлення немає чіткого розмежування, більше того, спостерігається взаємодія цих типів.

У структурі невласне прямої мови можна спостерігати і таку форму інтерференції мовленнєвих структур, як лексично і

графічно не відзначене введення окремих реплік прямої мови в авторську мовленнєву структуру, яке виражається в заміні особи. Наприклад:

Весь день мотавсь, як навіжений: сідали ненормальні якісь пасажирки, що кватились так, наче їм загрозувала смертна кара. Швидше, будь ласка!.. Голубчику, підстьобніть вашу конячку! Буде карбованець навару... А швидше не можна?.. ... Крутив баранку, зціпивши зуби, ледь утримуючись від того, щоб не відчинити дверцята й – ідіть к лихий годині! Не потрібні мені ваші нещасні карбованці! [Дімаров 1983: 424]

У наведеному прикладі вказівка на передачу прямої мови відчутна як у лексичному, так і синтаксичному плані: у введенні в текст займенника першої особи замість займенника третьої особи; форм наказового способу дієслів (“підстьобніть”, “ідіть”), еліптичного питального речення (“А швидше не можна?”) в значенні наказового синтаксичного способу, а також звертань, що передбачають наявність адресата, – як це спостерігається у процесі уснорозмовного діалогу. Репліки прямої мови в структурі невластиві прямої мови виявляють умовність меж останньої і наближеність її до “самовисловлення” персонажа. Заміна номінації особи не порушує зв’язаності тексту і його логічності, оскільки підготовлена орієнтування попереднього мікроконтексту на розмовне мовлення. Наростання ступеня “самовисловлюваності” відбувається поступово, і зміна номінації персонажа сприймається як експлікація уже раніше передбачуваної першої особи, яка стоїть за текстовим субститутом – займенником третьої особи.

У контексті художнього твору стираються межі не лише між невластивим прямим діалогом й оповіддю, але й між різними способами передачі чужої мови. У зв’язку з цим невластивий прямий діалог може взаємодіяти з прямою мовою і з прямим діалогом. Наприклад:

Сидів у темряві і гірко думав, чого він такий нещасливий... Той – депутат, працює в постійній комісії. Той на заводі у Києві. А той – у народному контролі: “Я декому кісткою в роті, – сміявся. – І проковтнути не можуть і виплюнуть не наважуються”. Один лише він, Ганочка, серед них білою вороною...

“А все вона! – думав про Софоньку. – Все їй мало... Все не насититься! Життя, будь воно прокляте!..” [Дімаров 1983: 157].

Дурна вона, що не послухалася Оксани. Давно радила вибратися від Григорія Лукича, щоб Віктор не подумав про неї кепсько. Тепер маєш: “Перспектива твоя визначена. Мусиш вчитися... вчитися... вчитися...”. Правильно, посадив дурену на місце, нагадав про жіночу гідність. Оксана вчила – не послухалася. Тепер від нього маєш урок [Бедзик 1978: 33].

Репліки прямої мови, включені в контексті непрямой мовленнєвої структури, є засобом синтаксично–семантичного вираження ще одного суб’єктного плану; таким чином актуалізується та репліка, яка становить семантичну домінуючу усій структурі в цілому.

Для відтворення процесу усвідомлення реальності часто використовується безпосереднє включення в авторську розповідь прямого діалогу (за лексико–граматичними ознаками), але який графічно не відмежовується від авторської мови. Наприклад:

Гусенятко підпливло до човна, обливло його вибрало під його боком затишне місце і прикурнуло. І заснилося йому, що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

... здрастуй дурне. Та я не дурне, я дике. Ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, а я сталевар, і троє моїх оцих затурканих турків – сталевари, а жінку Валю свою я з фронту

привіз, я в бочку тебе на ніч посаджу біля сарая, щоб тебе часом ніхто не збидив, бодай тебе – мої – наші гуси не би-ли. Та не будуть вони мене бити. А може, будуть? та не будуть? А як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе багато дивилися, мацали очима... [Вінграновський 1985: 235]

Як бачимо, між репліками, що належать різним комунікантам, теж немає графічного розмежування. Весь контекстовий масив сприймається лінійно, як протікає ситуація спілкування в свідомості антропонімізованого персонажа. План одного героя і план іншого розмежовуються логічно, їх розрізнення підготовлено авторською оповіддю. На основі тонких форм взаємодії оповідного стилю з внутрішнім мовленням персонажів вимальовується й образ автора, який із зміною суб'єктних планів оповіді то займає позицію стороннього спостерігача, то зближується з позицією персонажів.

Зникнення формальних меж між різними мовленнєвими структурами (авторським і внутрішнім мовленням персонажа) – результат максимальної суб'єктивації оповіді, характерної для української прози другої половини ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бедзик 1978 – Бедзик Юрій. Блакить. Розкрилля: Романи. – К.: Дніпро, 1978. – 526 с.
- Вінграновський 1985 – Вінграновський Микола. В глибині дощів: Повісті. – К.: Радянський письменник, 1985. – 254 с.
- Гореликова, Магомедова 1989 – Гореликова М. И., Магомедова Д. М. Лингвистический анализ художественного текста. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Русский язык, 1989. – 152 с.
- Дімаров 1983 – Дімаров А. А. Містечкові історії: Повісті. – К.: Радянський письменник, 1983. – 558 с.
- Оповідання 1984 – Оповідання '83: Збірник / Упоряд. М. Кравчук; Редкол. О. Гончар та ін. – К.: Радянський письменник, 1984. – 463 с.